

UDHËZUES

për hetimin e rasteve të helmimit të kafshëve të egra dhe zbatimin
e një protokolli funksional për mbledhjen e provave

Shoqata Bullgare për Mbrojtjen e Shpendëve (BSPB)
&
Qendra për Ruajtjen dhe Mbrojtjen e Mjedisit Natyror në Shqipëri (PPNEA)

Udhëzues për punonjësit e autoriteteve përkatëse që merren me hetimin dhe ndalimin e helmimit të faunës së egër.

Shoqata Bullgare për Mbrojtjen e Shpendëve, www.birds.bg
Qendra për Ruajtjen dhe Mbrojtjen e Mjedisit Natyror në Shqipëri, www.ppnea.org

Teksti © Dobrev, D., Nikolov, S., Arkumarev, V., Dobrev, V., Stamenov, A., Gradinarov, D., Terziev,

Faqosja dhe ilustrimet © Yana Kazakova

Redaktimi: Radka Boyadzhieva

Përkthimi në shqip: Valentin Vurno

Përshtatja dhe redaktimi në shqip:
Xhemal Xherri, Ledi Selgjekaj, Lorena Pyze Xhafaj

Shtypshkronja: Print BG
Botimi i parë, Sofje 2021
© Të gjitha të drejtat e rezervuara
ISBN 978-954-8310-45-1

Riprintimi në shqip: M&B Botime dhe Studio Grafike
Korrik 2025

Përmbajtja

Parathënie _____ 5

Helmimi _____ 7

Shkaqet kryesore të përdorimit të helmeve dhe karremave helmues _____ 8

Kuadri ligjor _____ 10

Karremat helmues _____ 13

Kategoritë kryesore të substancave helmuese _____ 14

Shenjat e helmimit të gjitarët _____ 15

Shenjat e helmimit të shpendët _____ 18

Shenja të tjera të lidhura në mënyrë jo të drejtpërdrejtë me helmet dhe karremat helmues _____ 20

Udhëzime bazë për hetimin e rasteve të helmimit _____ 22

Zbulimi i përdorimit të paligjshëm të helmeve dhe karremave helmues dhe protokollet përkatëse _____ 23

Protokolli i ndihmës së parë për qentë e helmuar _____ 35

Citim i rekomanduar:

Dobrev, D., Nikolov, S., Arkumarev, V., Dobrev, V., Stamenov, A., Gradinarov, D., Terziev, N. 2021. Udhëzues për hetimin e rasteve të helmimit të kafshëve të egra dhe zbatimin e një protokollit funksional për mbledhjen e provave. Projekti “Jetë e Re për Kalin e qyqes” (LIFE16 NAT/BG/000874) dhe projekti “Ruajtja e Shkabës së zezë dhe Shkabës në Malet ndërkufitare të Rodopit” (LIFE 14 NAT/NL/901). Seria e Ruajtjes së Natyrës BSPB, Libri 37, Sofje, 36 faqe.

Falenderime:

Falenderojmë Shoqatën Ornitologjike Greke (BirdLife Greece) për materialet dhe fotografitë që u përdorën për të përpiluar këtë udhëzues, Fondacionin për Ruajtjen e Shkabave për protokollin e mbledhjes së mostrave dhe Hristo Peshev nga Fondi i Florës dhe Faunës së Egër për fotografitë.

Manuali përdor informacione dhe imazhe nga:

Saravia V. & Vavylis D. 2020. Udhëzues në terren për menaxhimin e incidenteve të helmimit. Shoqata Ornitologjike Greke, Athinë. (Në greqisht).

Karina N. Uribe; Hernán V. Ibáñez. 2020. Udhëzues për Veprimet në Krimet kundër Jetës së Egër, Botimi i 1-rë - Qyteti Autonom i Buenos Aires. Fondacioni i Historisë Natyrore Félix de Azara. (Në spanjisht)

VCF. 2016. Protokollin për marrjen e mostrave biologjike në terren nga kafshët e ngordhura (potencialisht të helmuara) për analiza toksikologjike.

Një broshurë “Njësia e qenve kundër helmimit, për ruajtjen e natyrës” (Në anglisht)

Parathënie

Përdorimi i karremave helmues përbën një kërcënim për një numër të madh të llojeve të faunës së egër, bashkë me llojet të cilat kanë status të mbrojtur e të rrezikuar, përdorim i cili është i ndaluar nga legjislacioni vendas dhe ndërkombëtar, përfshirë këtu edhe konventat ndërkombëtare, marrëveshjet dhe direktivat e Bashkimit Evropian.

Historiku dhe informacioni për përdorimin e helmeve dhe karremave helmues në Shqipëri ka qenë i cunguar, si pasojë e mungesës së të dhënave zyrtare lidhur me këtë çështje. Por ka patur gjithmonë tregues për përdorimin e tij, para dhe pas viteve '90 me qëllim kontrollimin e popullatave të gjitarëve, trup mesëm e të mëdhenj (ujku, çakalli, dhelpër), përdorim i cili ka sjellë dëme të mëdha edhe tek shpendët, mes tyre edhe shkabat.

Sipas studimeve të realizuara në rajon, popullata e shkabave gjatë fund shekullit të 20-të dhe fillimit të shekullit 21, vlerësohet në një gjendje kritike, si pasojë e përdorimit të substancave helmuese në mjedis. (Pantović U. & Andevski J. 2018). Ndërsa në vendin tonë, në 59% të rasteve, karremat helmues vendosen me qëllim eliminimin e dhelpërs, ujkut, çakallit dhe ariut, lloje të cilat shkaktojnë dëme në kulturat bujqësore e blegtorale, kryesisht në zonat rurale. Ndërsa 23% e rasteve të dyshuara të helmhuara janë për shkaqe të panjohura, dhe pjesa e mbetur ndodh për shkak të keqpërdorimit të pesticideve dhe produkteve të tjera fitosanitare. (Pantović, U. et al 2022). Dikur në Shqipëri folezonin 4 llojet e shkabave evropiane (shkaba, shkaba mjekroshe, shkaba e zezë dhe kali i qyqes) por aktualisht e vetmja shkabë folezuese në vend është kali i qyqes (*Neophron percnopterus*), me vetëm 5 çifte folezuese në vitin 2021 (Dobrev 2021) ndërsa të dhënat e vitit 2022, paraqesin 6 çifte folezuese, të shtrira në pjesën jugore të vendit (Oppel et. al 2022).

Shkaku kryesor i përdorimit të helmeve dhe karremave helmues mendohet të jetë kryesisht faktori socio-ekonomik, i nisur kryesisht nga konflikti njeri-jetë e egër dhe njeri-njeri që lindin si pasojë e humbjeve apo dëmeve nga ana ekonomike.

Këto praktika njihen përgjithësisht nga banorët e zonave rurale, dhe ka pasur raste të përdorimit ose së paku informacion mbi raste të përdorimit të kësaj praktike. Por mungesa e kapaciteteve, eksperiencës të institucioneve ligjzbatuese dhe mungesa e përfshirjes gjyqësore ka bërë që ky fenomen të lihet disi në heshtje. Përdorimi i karremave helmues është i ndaluar me ligj në Shqipëri (Nr. 46/2019, datë 08.07.2019 “Për disa ndryshime dhe shtesa në ligjin nr. 10 006, datë 23.10.2008 ‘Për mbrojtjen e faunës së egër’”) dhe veç masës administrative, shkelje të tilla vlerësohen edhe si vepra penale.

Për eliminimin e këtij fenomeni me dëme të mëdha në faunën e egër, dhe jo vetëm, e nisur kryesisht nga organizatat e shoqërisë civile mjedisore, qeveria shqiptare ka marrë disa masa, si miratimi i planit të veprimit kombëtar për luftimin e fenomenit të helmimit në Shqipëri dhe përmirësimin e kuadrit ligjor. Ndërkohë, organizatat e shoqërisë civile mjedisore, kanë punuar vazhdimisht për parandalimin dhe eliminimin e këtij fenomeni duke zbatuar aktivitete e masa të ndryshme.

Si pasojë e mungesës së kapaciteteve dhe ekspertizës së duhur të institucioneve përgjegjëse në vend, në identifikimin, parandalimin dhe ndalimin e këtij krimi mjedisor lindi nevoja për përshtatjen e një udhëzuesi të tillë. Ndaj, ky material është krijuar për të nxjerrë në pah detajet e këtij lloji krimi mjedisor dhe për të ofruar udhëzime për veprim, bazuar në përvojën ndërkombëtare. Udhëzuesi ndjek kronologjinë logjike të ngjarjeve në hetimin e helmimit dhe thekson rëndësinë e mbledhjes dhe analizës së provave fizike. Gjithashtu, parashikon protokolle veprimi për institucionet përkatëse në rast të gjetjes së rasteve të helmimit të faunës së egër dhe për të mbështetur punën e organeve hetimore në Shqipëri.

Helmimi

Helmet janë komponime kimike ose substanca që ndërpresin rrjedhën normale të jetës. Kjo pasi në trup në sasi të caktuara shkaktojnë përkeqësim të shëndetit ose mund të çojnë deri në vdekje.

Përdorimi i gjerë i substancave toksike për mbrojtjen e bimëve, kontrollin e sëmundjeve si tërbimi dhe veçanërisht për kontrollin e insekteve, brejtësve dhe grabitqarëve, ka një ndikim negativ në biodiversitet. Shpendët grabitqarë, si dhe shkabat në veçanti, janë viktimat indirekte të përdorimit të karremave helmues të vendosur për lloje të tjera të egra siç janë ujku, çakalli etj.

Fuqia e veprimit të produkteve helmuese për mbrojtjen e bimëve është nga e ashtuquajtura dozë vdekjeprurëse (LD50), dmth sasia e helmit që shkakton vdekjen e gjysmës së kafshëve eksperimentale (minj/minjtë e bardhë).

Pothuajse të gjitha produktet për mbrojtjen e bimëve funksionojnë jo vetëm duke u gëlltatur përmes gojës, por edhe përmes lëkurës dhe organeve të frymëmarrjes; doza vdekjeprurëse ndryshon në varësi të faktit nëse produkti gëlltitet, vepron përmes lëkurës ose thithet. Në varësi të dozës mesatare vdekjeprurëse (LD50), bazuar në kuadrin rregullator aktual evropian dhe kombëtar, produktet për mbrojtjen e bimëve klasifikohen në katër grupe:

Jashtëzakonisht të rrezikshme - preparate shumë toksike me efekte të forta negative (kancerogjene, mutagjene, etj.) ose shumë rezistente ndaj mjedisit. Për shkak të toksicitetit dhe rrezikshmërisë së lartë, preparatet e tilla nuk janë të regjistruara dhe janë të ndaluara për përdorim në Bullgari.

LD 50 nga goja - 1-10 mg / kg (formë e ngurtë); 1-50 mg / kg (formë e lëngshme)

LD 50 dermal - 1-40 mg / kg (formë e ngurtë); 1-100 mg / kg (formë e lëngshme)

LD 50 me frymëmarrje - 1-200 mg / metër kub.

Preparate shumë të rrezikshme - shumë toksike, të cilat bëjnë pjesë në kategorinë e parë profesionale sipas Ligjit për Mbrojtjen e Bimëve, rregulloreve dhe akteve nënligjore përkatëse. Ato aplikohen vetëm nga specialistë të trajnuar që kanë leje për përdorimin e tyre. Kjo kategori përfshin edhe pesticidin më të përdorur për helmim në Bullgari vitet e fundit - farat e lirit.

LD 50 nga goja - 11-30 mg / kg (formë e ngurtë); 51-100 mg / kg (formë e lëngshme)

LD 50 dermal - 41-150 mg / kg (formë e ngurtë); 101-500 mg / kg (formë e lëngshme)

LD 50 me frymëmarrje - 201-1000 mg / metër kub.

Produkte helmuese ose të rrezikshme për mbrojtjen e bimëve të kategorisë së dytë profesionale. Kushdo që ka kaluar një kurs trajnimi të veçantë për të punuar me përgatitje të tilla dhe ka paraqitur një certifikatë në momentin e blerjes, ka të drejtë t'i aplikojë ato.

LD 50 nga goja - 31-150 mg / kg (formë e ngurtë); 101-500 mg / kg (formë e lëngshme)

LD 50 dermal - 151-1000 mg / kg (formë e ngurtë);

501-2000 mg / kg (formë e lëngshme).

LD 50 me frymëmarrje - 1001-2500 mg / metër kub.

Preparate pak të rrezikshme që i përkasin grupit joprofesionist dhe të destinuara për përdorim të gjerë.

LD 50 nga goja - mbi 150 mg / kg (formë e ngurtë); mbi 500 mg / kg (formë e lëngshme)

LD 50 dermal - mbi 1000 mg / kg (formë e ngurtë); mbi 2000 mg / kg (formë e lëngshme).

LD 50 me frymëmarrje - mbi 2500 mg / metër kub.

Shkaqet kryesore të përdorimit të helmeve dhe karremave helmues në natyrë

Humbjet e shkaktuara si pasojë e sulmeve nga mishngrënësit e mëdhenj dhe trup mesëm janë një ndër shkaqet kryesore të lindjes ose përshkallëzimit të konfliktit mes njeriut dhe jetës së egër. Shpeshherë ky konflikt mund të sjelli përdorimin e praktikave të paligjshme mes tyre edhe përdorimin e karremave helmues si mënyrë për zgjidhjen e problematikave. Për rrjedhojë, rezultatet e shpejta dhe efektive të këtyre metodave mund të transmetohen lehtësisht nga njëri person te tjetri, si dhe midis vendeve fqinje.

Përdorimi i karremave helmues në Shqipëri është:

- **Përdorim i qëllimshëm** i karremave helmues për të kontrolluar popullatat e gjitarëve, konflikti njeri - mishngrënës të mëdhenj ose trup mesëm (kryesisht lloje si ujku, çakalli dhe dhelpër) me qëllim uljen e dëmeve të shkaktuara nga këto lloje në blegtori dhe praktika të tjera bujqësore. (**Fig 1**).

FIG. 1. Foto ilustruese, helmimi i shkabës (*Gyps fulvus*) dhe shqiponjës së malit (*Aquila chrysaetos*) në fshatin Bov, Bullgari, shtator 2019, helmim me karbamate ose organofosfat.

Të ardhurat kryesore të blegtorëve vijnë kryesisht nga shitja e produkteve blegtorale dhe të mishit, ndaj humbja qoftë dhe e një bagëtie nga sulme të mishngrënësve të mëdhenj ose trup mesëm ka pasojë ekonomike.

Shqipëria nuk aplikon skema të kompensimit të blegtorëve në rast të dëmeve të shkaktuara nga fauna e egër (ujku, ariu, çakalli). Subvencionet ndodhin vetëm në rastet e sëmundjeve të ndryshme që mund ti ndodhin bagëtive, si për shembull bruceloza, plasja etj. Pronari i kafshës ka të drejtë të marrë kompensim për kafshët për të cilat është konfirmuar që janë të prekura nga sëmundja e brucelozës dhe kompensimi realizohet mbi vlerën e mishit të shitur deri në vlerën e plotë të tregut. (Manuali i Sëmundjes së brucelozës / plasja 2019).

Përdorimi i karremave helmues mund të ndodhë gjithashtu edhe në rastet kur ka konflikte ndërpersonale, njeri - njeri, kryesisht në zonat rurale, ku viktimat janë kryesisht qen ose mace. Trupi i kafshës së helmuar zakonisht as nuk gropohet ose as raportohet tek institucionet përgjegjëse, por hidhen në afërsi të vendbanimit, ku janë lehtësisht të aksesueshme nga lloje të ndryshme mishngrënëse (**Fig. 2**).

Kali i qyqes, shkaba e fundit folezuese në Shqipëri, është dhe një ndër llojet më të rrezikuara ndaj këtyre praktikave pasi folezon dhe ushqehet në afërsi të vendbanimeve të njerëzve, kryesisht pranë zonave kodrinore.

FIG. 2. Konstatohet rasti i helmimit të katër qenve (dhe një dhelpre) në fshatin Madzharovo, Bullgari, në korrik 2013.

Konflikt përbën edhe problematika e qenve dhe maceve endacake, veçanërisht në qytete, ku herë pas here ndodhin praktika të tilla edhe në ditët e sotme. Braktisja e kafshëve si dhe moszbatimi i masave përkatëse për kontrollimin e riprodhimit të tyre, sjell rritjen e numrit të kafshëve endacake dhe si rrjedhim për kontrollin e tyre mund të përdoren helme - si diçka e zakonshme, por e paligjshme. Kërmat e këtyre kafshëve mbledhen zakonisht nga ndërmarrjet pastrim-gjellbërime dhe hidhen në vend-depozitimet e mbetjeve urbane, ku janë lehtësisht të aksesueshme nga llojet e shkabave.

- **Përdorimi i paqëllimshëm** i karremave helmues, ku përdorimi jo i duhur i produkteve fitosanitare, veçanërisht për kontrollin e popullatave të brejtësve, shpesh të drejton në helmim dytësor.

Kuadri ligjor

LEGJISLACIONI KOMBËTAR

Fenomeni i përdorimit të karremave helmues është shprehur në:

Ligji Nr. 46/2019, “Për disa ndryshime dhe shtesa në ligjin Nr. 10 006, datë 23.10.2008, “Për mbrojtjen e faunës së egër”, të ndryshuar”

Neni 10: Mbrojtja nga lëndët, mbetjet e rrezikshme dhe shërbimet

“Për të shmangur efektet e rënda negative mbi faunën e egër dhe tërësinë gjenetike të saj, mbi habitatet, rrugët e shtegtimit dhe kushtet e riprodhimit, përdorimi dhe administrimi i lëndëve dhe i mbetjeve të rrezikshme i kimikateve bujqësore, veterinarë dhe shërbimeve bëhen në përputhje me dispozitat e kuadrit ligjor në fuqi, që lidhet me substancat dhe preparatet kimike, administrimin e mbetjeve të rrezikshme, shërbimin e mbrojtjes së bimëve, shërbimin veterinar, si dhe duke marrë në konsideratë edhe çështjet specifike, që lidhen me parandalimin

e helmimit të shpendëve shtegtues, në përputhje me detyrimet e përcaktuara në marrëveshjet në të cilat vendi ynë është palë.”.

Neni 19: Shfarosja e llojeve të faunës së egër dhe e popullatave të tyre, në kundërshtim me dispozitat e Pika 10 “Përdorimi i karremave helmues për asgjësimin e llojeve të faunës së egër.” dënohet me gjobë, në masën 100 000 deri në 200 000 lekë.”.

Ligji Nr. 7895, datë 27.1.1995 “Kodi penal i Republikës së Shqipërisë” (Kodi penal i përditësuar 2021)

Neni 201: ‘Ndotja e ajrit, e ujërave dhe e tokës (Ndryshuar me ligjin nr. 44/2019, datë 18.7.2019)’. Ndotja e ajrit, ndotja e ujërave sipërfaqësore dhe nëntokësore, ndotja në sipërfaqe apo në thellësi e tokës, dëmtimi i rëndë i kafshëve ose i bimëve, nëpërmjet shkarkimit, emetimit ose futjes së rrezatimit jonizues ose të një sasive materialeesh në ajër, tokë apo ujë, tej kufirit të normave të lejuara me ligj, dënohen me burgim deri në tre vjet.

Po kjo vepër, kur është kryer në zona të mbrojtura posaçërisht me ligj, si zona me vlera mjedisore, kulturore, artistike, historike, arkitektonike apo arkeologjike, ose kur ka shkaktuar ose ka mundësi të shkaktojë dëmtim të rëndë të ekosistemit, biodiversitetit, të florës ose faunës, dënohet me burgim nga një deri në pesë vjet. (...)’

Neni 202: ‘Dëmtimi i specieve të mbrojtura të florës dhe faunës së egër (Ndryshuar me ligjin nr. 44/2019, datë 18.7.2019)’. Vrasja, shkatërrimi, zotërimi, marrja e ekzemplarëve të specieve të mbrojtura të florës dhe faunës së egër ose e pjesëve apo nën produkteve të tyre, duke shkelur kërkesat e legjislacionit në fuqi për mbrojtjen e faunës së egër dhe për zonat e mbrojtura apo të lejeve dhe autorizimeve të lëshuara nga organet kompetente, me përjashtim të rasteve kur një gjë e tillë ka ndodhur mbi një sasi të papërfillshme të këtyre ekzemplarëve dhe ka ndikim të papërfillshëm mbi statusin e ruajtjes së specieve, dënohet me gjobë ose me burgim deri në shtatë vjet.

Plani i Veprimit për Mbrojtjen nga Helmimi të Llojeve të Kërcënuara dhe Endemike të Faunës së Egër në Shqipëri, 2025-2035

LEGJISLACIONI NDËRKOMBËTAR

Konventa dhe marrëveshje ndërkombëtare të miratuara nga qeveria shqiptare.

Konventa për Ruajtjen e Jetës së egër dhe Habiteteve natyrore në Europë. (Bernë, 1979), e ratifikuar në vitin 1999 (Ligji Nr.8294, DATË 2.3.1998), e cila ndalon përdorimin e çdo metode jo të përzgjedhur, si të kapjes ose vrasjes së llojeve të faunës së egër ose çdo metode që mund të përfshijë zhdukjen ose uljen drastike të popullatës së një lloji, duke përfshirë këtu edhe përdorimin e helmeve dhe karremave helmues.

Marrëveshja për Ruajtjen e Shpendëve Ujorë Shtegtues të Arikës dhe Euroazisë. (AEWA), (Hagë, 1995) ratifikuar (Ligj nr.8692 datë 16.11.2000) dhe hyrë në fuqi në vitin 2001, zhvilluar në kuadër të Konventa për Ruajtjen e Llojeve shtegtues (CMS), (Bonn 1979), e cila ndalon përdorimin e të gjithave mjeteve, pa dallim, të kapjes ose vrasjes së llojeve të faunës së egër ose çdo metode që mund të përfshijë zhdukjen ose uljen drastike të popullatës së një lloji, duke përfshirë këtu edhe përdorimin e helmeve dhe karremave helmues.

Konventa e Ramsarit (1971), e ratifikuar nga Republika e Shqipërisë me Ligjin Nr. 9106, datë 17.7.2003, duke u bërë palë me detyrime për ruajtjen dhe menaxhimin e qëndrueshëm të zonave ligatinore me rëndësi ndërkombëtare, si habitat për shpendët e egër dhe biodiversitetin e lidhur me to. Vendi ynë ka detyrimin të parandalojë çdo dëm mbi biodiversitetin e zonave Ramsar, përfshirë ndotjet dhe rastet e helmimeve që ndikojnë në popullatat e faunës së egër.

INSTITUCIONET PËRGJEGJËSE

<i>Institucioni</i>	<i>Përgjegjësia</i>
Ministria e Turizmit dhe Mjedisit	Përgjegjëse për politikat dhe kuadrin ligjor në ruajtjen dhe menaxhimin e faunës, gjuetinë dhe menaxhimin e aktivitetit të gjuetisë
Ministria e Bujqësisë dhe Zhvillimit Rural	Përgjegjëse për politikat dhe kuadrin ligjor për substancat e përdorura si helm, përfshirë produktet fitosanitare si insekticidet, rodenticidet, herbicidet, ose moluscicidet
Inspektoriati përgjegjës për inspektimin e mjedisit	Inspektim, investigim, zbatim ligji
Policia e Shtetit	Përgjegjëse për zbatimin e legjislacionit mjedisor, parandalim të aktiviteteve penale, investigim të aktiviteteve penale kundër faunës së egër, përfshirë helmimin
Bashkitë	Përgjegjëse për inspektim, investigim të rasteve të helmimit në territor dhe zbatim të penaliteteve ligjore
Instituti i Sigurisë Ushqimore dhe Veterinare (ISUV)	Përgjegjës për nekropsitë dhe analizat toksikologjike
Qendra për Investigimin dhe Shëndetin e faunës së egër (Fakulteti i Mjekësisë Veterinare)	Përgjegjëse për analizat në lidhje me investigimin e çështjeve sanitare të faunës së egër, përfshirë helmimin

Fakulteti i Shkencave Natyrore	Përgjegjës për edukimin mbi biodiversitetin dhe ruajtjen e tij
Shoqatat e Gjuetisë	Përgjegjëse për informimin, edukimin, ndërgjegjësimin e grupeve të gjuetarëve
AOS – Shoqata Ornitologjike e Shqipërisë	Përgjegjëse për informimin, edukimin, ndërgjegjësimin, monitorimin, influencimin dhe promovimin në ruajtjen e natyrës
PPNEA – Qendra për Mbrojtjen dhe Ruajtjen e Mjedisit Natyror në Shqipëri	Përgjegjëse për informimin, edukimin, ndërgjegjësimin, monitorimin, influencimin dhe promovimin në ruajtjen e natyrës

Tab. 1 Institucionet përgjegjëse për inspektimin, hetimin, parandalimin dhe ndalimin e helmimit të faunës së egër në Republikën e Shqipërisë sipas planit të veprimit kundër helmimit.

Karremat helmues

Çdo ushqim mund të përdoret si karrem helmues për qëllime helmimi:

1. Trupi i pajetë dhe i plotë i një kafshe

Fig 3.1 Një kufomë e plotë e kafshës së përdorur si karrem helmues.

2. Pjesë trupi të një kafshe, si për shembull:

- Copë mishi
- Proshutë
- Një copë dhjami
- Një pjesë e mëlçisë
- Zorrët
- Koka
- Këmbët
- Kockat me mish

3. Produkte të tjera:

- Salsiçe (sallam)
- Mish i grirë
- Vezë
- Djathë; fruta; peshk

FIG. 3.2. Lëkura e kafshës e lyer me helm

FIG. 3.3. Produkte të tjera të përdorura si karrem helmues.

Kategoritë kryesore të substancave helmuese

Karbamatet: Metomil, Karbofuran etj. (**Fig. 4**)

- Organofosfatet: Forat etj.
- Organoklorinet: Endosulfan, Heptaklor etj.
- Kapsula cianidi
- Strikninë
- Rodenticidet
- Acidet

Pesticidet më të përdorura si karrema helmues:

- Karbofuran
- Aldikarb
- Endosulfan
- Heptaklor
- Forat
- Klorpirifos

Fig 4. Karrem helmues për grabitqarët

Për më shumë informacion lidhur me përdorimin ose ndalimin e substancave toksike mund të vizitoni faqen elektronike të Ministrisë së Bujqësisë dhe Zhvillimit Rural (MBZHR) dhe Institutit të Sigurisë Ushqimore dhe Veterinarisë (ISUV).

Shenjat e helmimit te gjitarët

Qëndrimi i trupit dhe gjymtyrëve

Si pasojë e helmimit, kafsha zakonisht përjeton një ngordhje intensive dhe të dhimbshme, të shoqëruar me spazma, gjë e cila përcillet edhe te pozicioni i trupit. Shpina e kafshës së ngordhur nga helmimi mund të jetë ose tejet e shtrirë ose tejet e tkurrur. E njëjta gjë ndodh edhe për gjymtyrët e tyre (**Fig. 5**). Bishti mund të jetë i shtrirë drejt. Ndërsa tek macet, putrat janë të hapura dhe kthetrat të nxjerra jashtë (**Fig. 6**).

Fig. 5

Fig 5. Qëndrimet karakteristike të panatyrshme të ngordhjes së gjitarëve si pasojë e helmimit.

Fig 6. Putrat e maces të hapura dhe kthetrat të nxjerra jashtë

Gjakderdhje dhe pështymë

Një tjetër shenjë e zakonshme është gjaku në gojë, hundë dhe/ose anus (**Fig. 7**). Tek ujqërit, qentë dhe dhelprat mund të ndodhë jargëzim i tepërt (**Fig. 8**).

Fig. 7

Fig. 8

Gjitarët me fytyrë të gjatë (si qentë dhe ujqërit) mund të fitojnë të ashtuquajturat “Buzëqeshje sardonike” ose të rreme (Fig. 9). Te dhelprat kjo nuk është shumë e dukshme dhe zakonisht mund të shihen vetëm dhëmbët. (Fig. 10). Ndonjëherë gjuha mbetet jashtë gojës dhe kafshohet (kjo ndodh më shpesh te macet) (Fig. 11).

FIG. 9. “Buzëqeshje sardonike” të rreme në një qen të helmuar.

Fig. 10. Dhëmbët e dalë te një dhelpër e helmuar

FIG. 11. “Fytyrë e ngjitur” dhe gjuha jashtë gojës, karakteristike të një mace e helmuar.

Gëzofi

Qimet e gëzofit të kafshës janë zakonisht të forta dhe të përkulura (**Fig. 12**).

FIG 12. Gëzofi karakteristik i një dhelpre të helmuar

Përgjashtim! Trupi i kafshës mund të mos shfaqë asnjë nga simptomat e mësipërme nëse është helmuar me cianur!

Shenjat e helmimit te shpendët

Qëndrimi i krahëve

Njëri ose të dy krahët qëndrojnë zakonisht të hapur ose gjysmë të hapur. (**Fig. 13**).

Fig 13. Krahë të hapur ose gjysmë të hapur, karakteristike të shkabat e helmuara

Bishti dhe qafa

- Bishti mund të dalë jashtë, shumë i tendosur ose i hapur gjerësisht (si një ventilator).
- Qafa mund të jetë e lakuar në një pozicion të panatyrshëm (më i dukshëm te shpendët me qafë të gjatë) (**Fig. 14**).

Figura 14. Qafa e lakuar dhe në një pozicion jo të zakonshëm, karakteristike të shkaba (*Gyps fulvus*) e helmuar.

Koka dhe gjymtyrët

- Rrallëherë mund të gjejmë gjak në sqep, sidomos te shpendët grabitqarë.
- Shpendët grabitqarë zakonisht i kanë kthetrat e mbyllura (edhe pse kjo është më pak e zakonshme te shkaba (*Gyps fulvus*) (**Fig. 15**).

Fig. 15. Kthetra të mbyllura, karakteristike të një shpend grabitqar i helmuar

Qëndrimi i trupit

- Shpendët e helmuar janë pothuajse gjithmonë në një pozicion shtrirë (**Fig. 16**).
- Njëra ose të dyja këmbët janë të kthyer prapa.

Fig. 16. Trupi i shtrirë, qëndrim karakteristik i një grabitqari të helmuar.

Shenja të tjera të lidhura në mënyrë jo të drejtëpërdrejtë me helmimin dhe karremat helmues

Helmimi në distancë ndodh kur karremi helmues është larg vendit ku kafsha mund të gjendet e ngordhur.

Numri i kafshëve dhe llojeve

- Mund të kemi të bëjmë me një rast helmimi, kur në një sipërfaqe të vogël gjenden një numër i lartë kafshësh të ngordhura, të cilat mund ti përkasin llojeve të ndryshme.

Insektet e ngordhura

- Gjetja e insekteve të ngordhura sipër, poshtë dhe përreth kafshës së ngordhur dhe karremit helmues, është karakteristike e zakonshme (**Fig. 17**). Madje në disa raste mund të gjenden të ngordhur edhe zvarranikë të vegjël dhe gjitarë. Veç kësaj, nëse kërma nuk është e freskët, mund të gjenden insekte të deformuara.

Shënim: Prania e insekteve të gjalla dhe/ose krimbave nuk përjashton helmimin.

Fig. 17. Prania e insekteve të copëtuara rreth karremit helmues.

Vendndodhja

Vendndodhja e kafshëve të ngordhura është e rëndësishme, pasi llojet e egra të sëmura, rrallëherë ngordhin në mes të një shtegu apo fushe. Në disa raste, kafshë të helmuara mund të gjenden pranë ujit (përrenj, burime, rezervuarë uji), kjo pasi disa helme shkaktojnë polidipsi (etje të tepërt) (**Fig. 18**).

Fig. 18. Vendndodhja e panatyrshme e trupit të një qeni të helmuar.

Udhëzime bazë për hetimin e rasteve të helmimit

Ku përdoren më shpesh karremat helmues?

Karremat helmues nuk vendosen në mënyrë të rastësishme, por vendosen në mënyrë të përshtatshme sipas llojeve të përcaktuara:

- Përgjatë shtigjeve (duke përfshirë rrugët dhe shtigjet malore).
- Përgjatë shtigjeve të përdorura nga grabitqarët (ujku, dhelpra etj.), si përrenj, gryka, shpate etj.
- Përgjatë kalimeve të përdorura nga bagëtitë.
- Pranë fermave blegtorale.
- Gjatë sezonit të gjuetisë.

Autori zakonisht zgjedh mënyrën më të shpejtë, më të lehtë dhe më diskrete për të përhapur karremin.

Si të zbuloni karremat helmues?

- Kontrolloni për gjurmë të autorit si peceta letre, qese plastike, letra alumini, doreza etj.
- Kontrolloni rrugët pranë për shenja të karremave helmues. Kontrolloni zonat e parkimit, pellgjet me ujë, lerat, kryqëzimet, etj.
- Mblidhni sa më shumë informacion të mundeni - kërkonti dëshmitarë, bisedoni me pronarët e tokës, fermerët e zonës, gjuetarët e zonës, përdoruesit e pronës ose parcelës së tokës bujqësore, etj., kontrolloni hyrjen e vendit ose objektit, krahasoni kronologjinë e ngjarjeve etj.

Planifikimi i hetimit

- Identifikoni motivin e helmimit (p.sh. mosmarrëveshje midis banorëve vendas, konflikte me ujkun) dhe llojet e helmuara.
- Mblidhni informacione për rastet e mëparshme të helmimit në të njëjtën zonë.
- Kontrolloni shtigjet e llojeve që mund të jenë helmuar (p.sh. rruga e ndjekur zakonisht nga bagëtitë, parkimet e makinave, shpatet, etj.)
- Me përjashtim të rasteve të helmimit të gjetur në distancë nga burimi, kafshët e helmuara gjenden zakonisht rreth 1 km larg karremit helmues.

Zbulimi i përdorimit të paligjshëm të helmeve dhe karremave helmues, dhe protokollet përkatëse

Ky protokoll ka si qëllim ofrimin e një metode të detajuar sipas ligjit dhe të koordinuar nga institucionet përkatëse ndaj rasteve të përdorimit të helmeve dhe karremave helmues në vend.

Mënyra e aplikimit: Protokoli duhet të zbatohet në përputhje me legjislacionin aktual, planin e veprimit kundër-helmimit si në rastet e përdorimit të helmeve në mjedisin natyror ashtu edhe atë urban.

Zbatimi: Task Forca Kombëtare Kundër-Helmimit e përbërë nga Inspektorati Kombëtar për Mbrojtjen e Territorit (IKMT); Agjencia Kombëtare e Mjedisit (AKM), Përfaqësues i Pushtetit Vendor, Policia e Shtetit, Laboratori toksikologjik, Shërbimi Veterinar (ISUV), OSHC dhe aktorë të tjerë.

Procedura për konstatimin e krimeve:

Në rast të konstatimit të një krimi të mundshëm helmimi ndaj një lloji të mbrojtur (gjetja e një kafshe të dyshuar të helmuar) sugjerohet të ndiqen hapat e mëposhtëm:

- Raportimi i rastit
- Ruajtja e vendit të ngjarjes duke e siguruar (duke mos lejuar lëvizjen e trupit të dyshuar të helmuar të kafshës si dhe duke mos lejuar afrimin e kafshëve të tjera ose njerëzve) deri në mbërritjen e forcave të rendit dhe inspektoratit të mjedisit.
- Formimi i një grupi hetimor me institucionet përgjegjëse për inspektimin në terren të rastit (task forca kundër helmimit).
- Hetimi i vendit të ngjarjes dhe mbledhja e provave.
- Grumbullimi i mostrave.
- Transportimi i provave në laborator.
- Analiza laboratorike dhe provave.
- Rekomandime nga OSHC.
- Shënime
- Nisja e hetimit dhe procedimi administrativ ose penal pas përcaktimit të shkakut të ngordhjes së kafshës

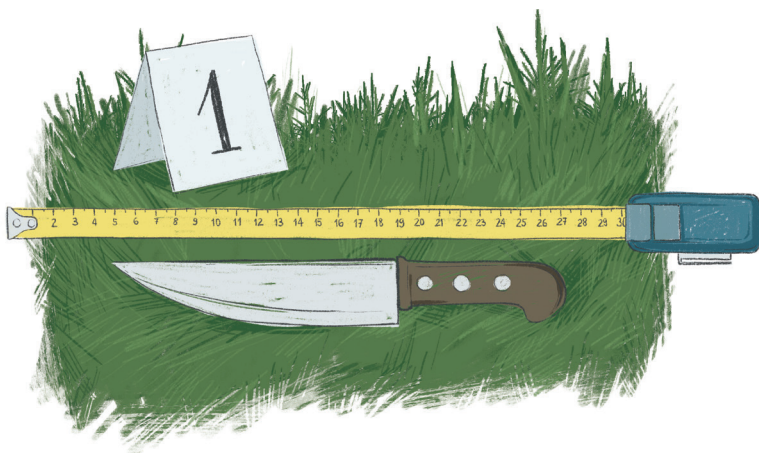
Ky udhëzues ka si qëllim të ndihmojë në hetimin e plotë të vendit të ngjarjes, duke siguruar marrjen provave të duhura si dhe mbledhjen e mostrave në rast përdorimi të helmimit ose karremave helmues.

Hetimi i vendit të ngjarjes dhe marrja e provave.

a. Rrethimi i vendit të ngjarjes

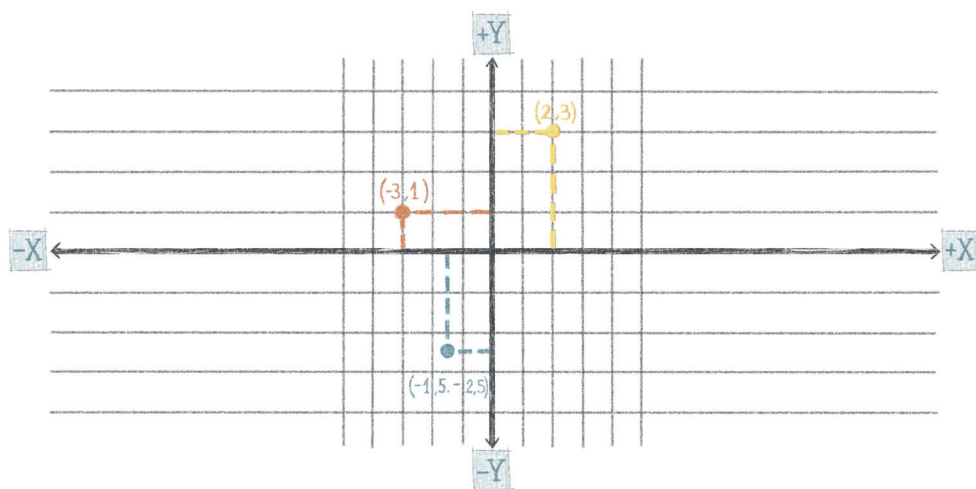
b. Identifikimi i provave

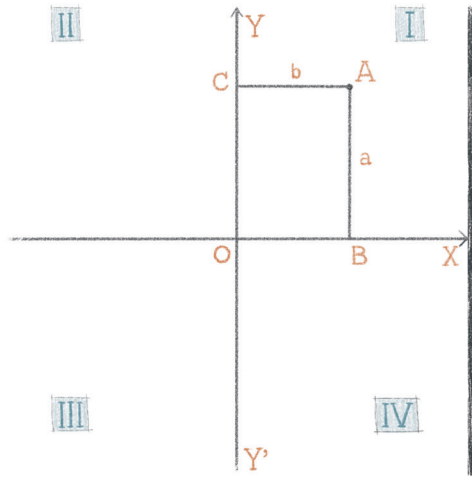

c. Mbledhja e provave kryesore

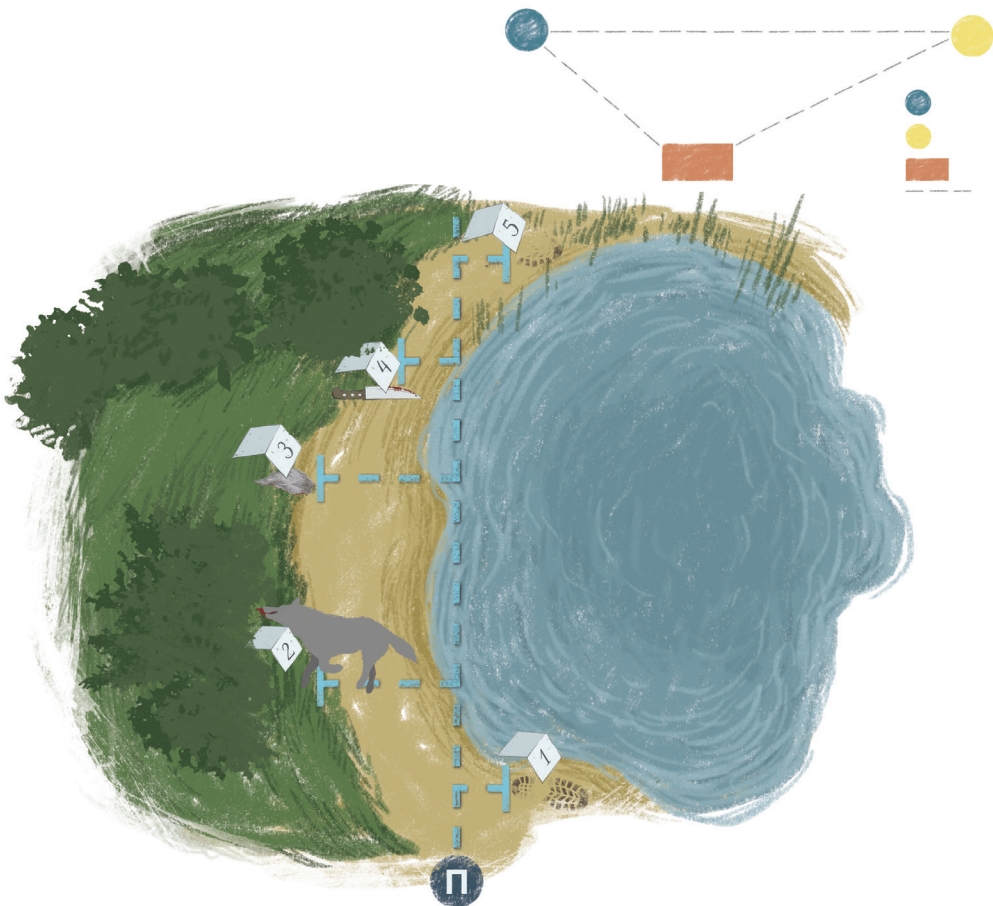

d. Vendosja e koordinatave të provave në një sistem koordinativ kartezipan (sistemi koordinativ drejtkëndor) i cili përdoret për të përcaktuar pozicionet e provave të mbledhura në një plan (ose në një hapësirë) me numra, në ndihmë të analizimit të vendit të krimit.

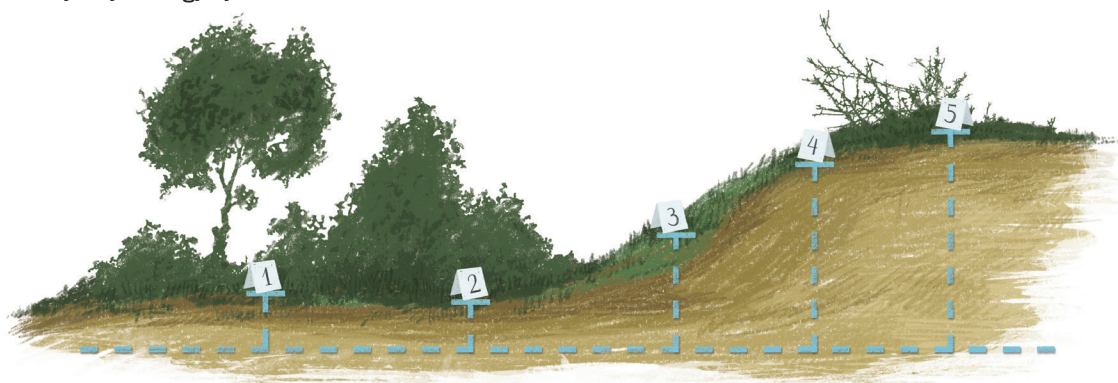

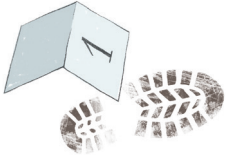
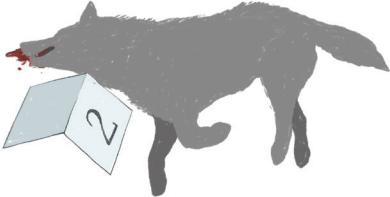
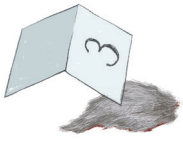
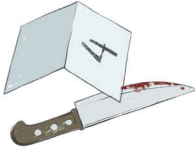
e. Trekëndëshi i vendit të krimit - duhet të keni dy pika fikse për të gjetur një pikë të tretë në hapësirë, e parë nga lart. E njëjta teknikë mund të përdoret për të kapur çdo bosht vizatimi.

f. Inspektimi vertikal i vendit të krimit - Kur një vijë ndihmëse vizatohet përgjatë një elementi ose sipërfaqeje, për të treguar largësinë e provave të evidentuara dhe për të analizuar rrjedhjen e ngjarjeve.

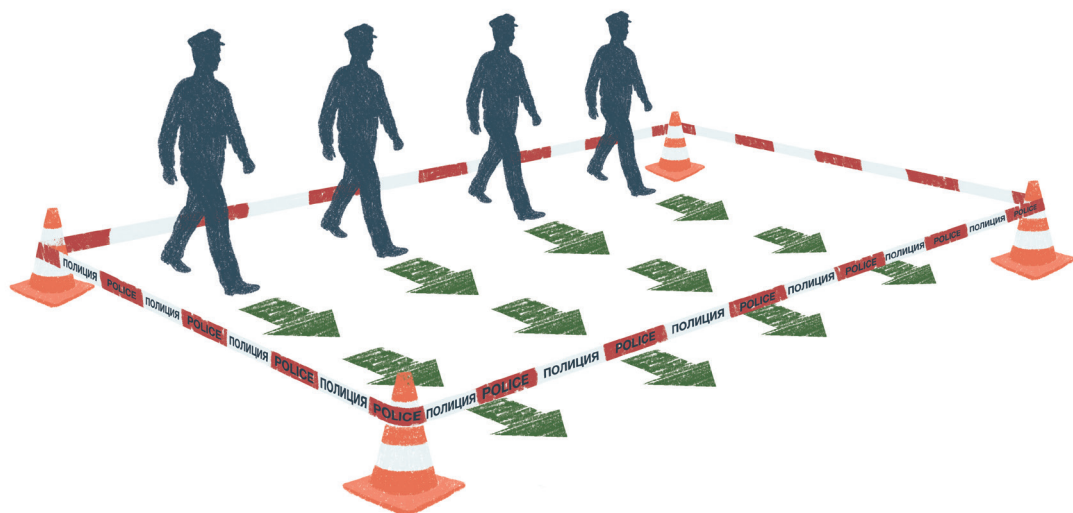

g. Pikat kryesore për mbledhjen e të dhënave (tabelë)

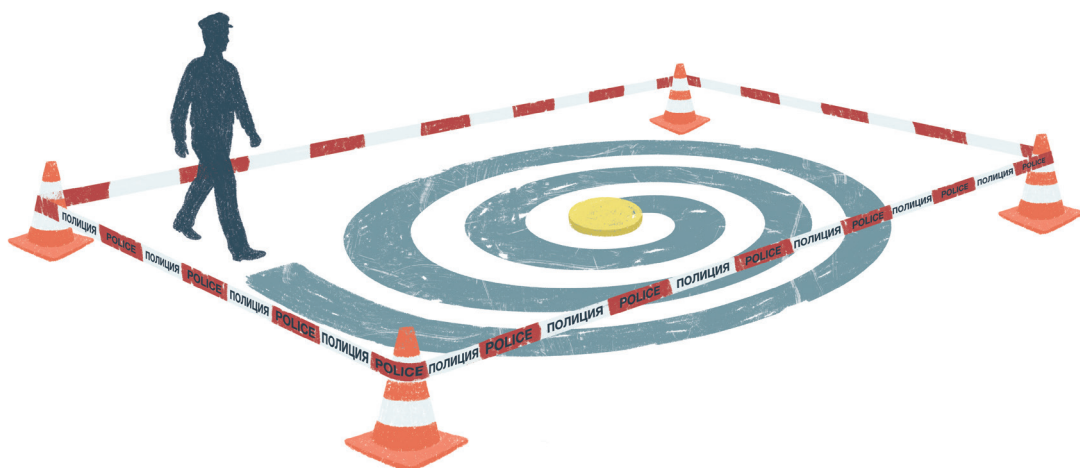
Ilustrimi		Përshkrimi
	1	gjurmë këpucësh
	2	trup kafshe ose pjesë të trupit të kafshës së ngordhur
	3	material biologjik
	4	armë ose sende të ndryshme
	5	gjurmë të pjesshme

h. Hetimi i vendit të krimit duke ecur - një proces i inspektimit të vendit të krimit për zbulimin dhe mbledhjen e provave.

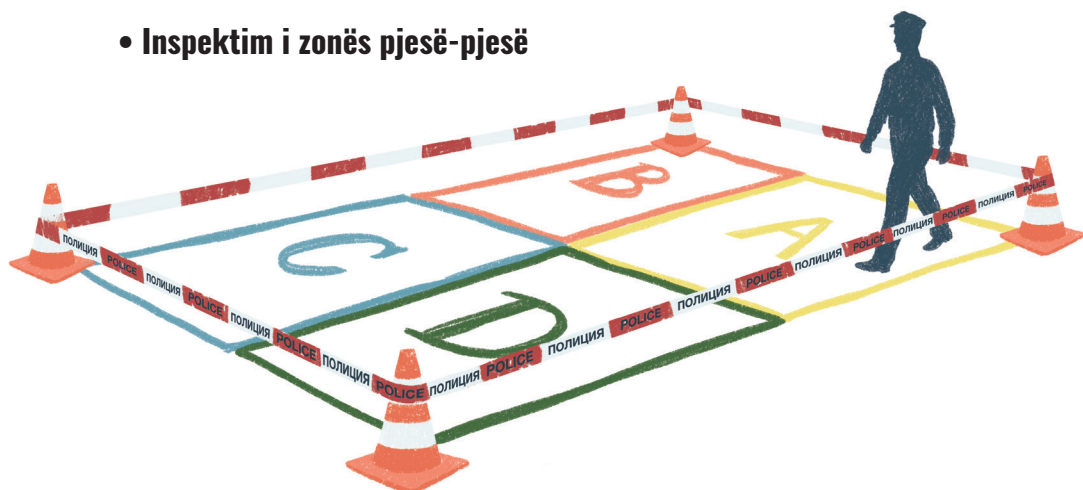
- **Inspektim i zonës në formë lineare**

- **Inspektim i zonës në formë spirale**

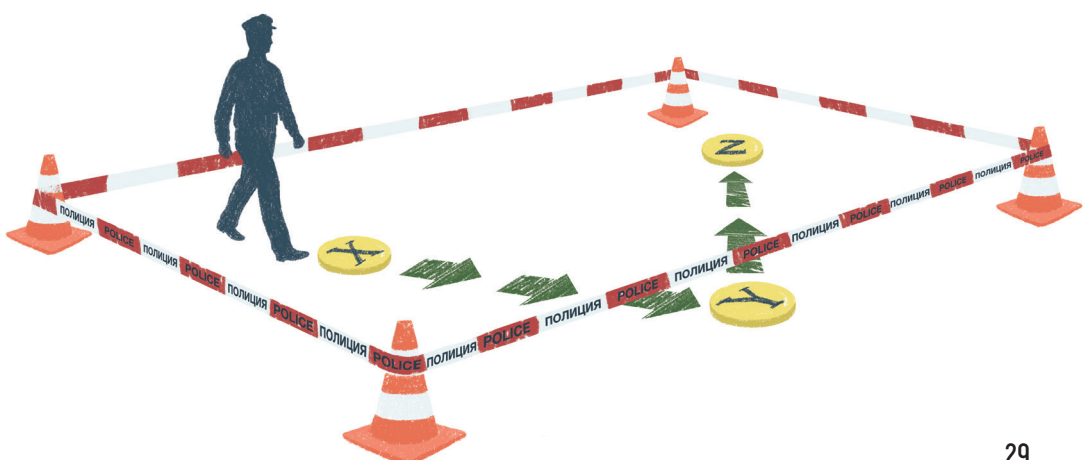
- Inspektim i zonës pjesë-pjesë

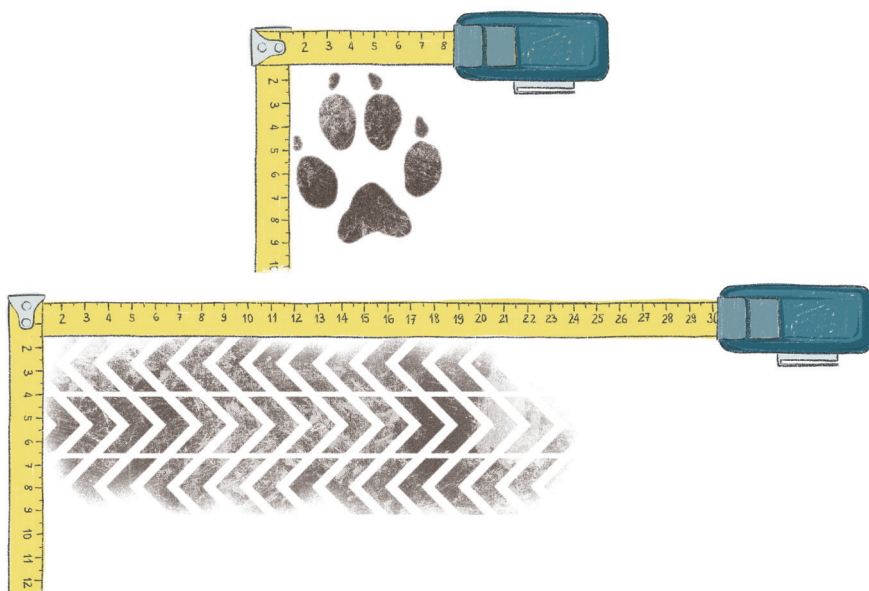
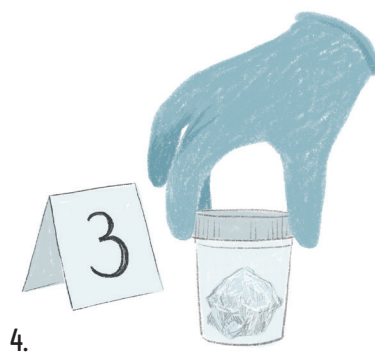
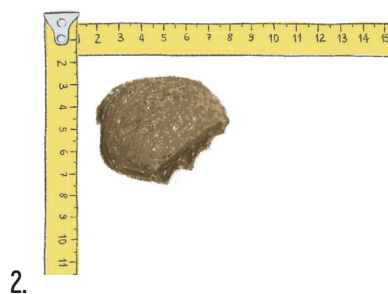
- Inspektimi i zonës në formë zig-zag

- Inspektim i zonës i drejtuar nga logjika ose vijueshmëria e ngjarjeve

• Llojet e provave

Mbledhja e mostrave

Insekticidet dhe pesticidet janë zakonisht substancat toksike më të përdorura si karrema helmues. Gjithashtu, nga gjetja e pjesëve të mishit të hedhur rastësisht në natyrë mund të lindin dyshime për përdorimin e tyre si karrema helmues, por jo domosdoshmërisht. Megjithatë materiale të tilla të dyshimta ose kafshë të ngordhura duhet të mblidhen dhe të dërgohen për tu analizuar në laborator.

Ato duhet të mblidhen me kujdes me mjetet përkatëse dhe të dërgohen për autopsi. Nëse është e mundur i gjithë trupi i kafshës, por nëse kjo është e pamundur atëherë të merren vetëm disa pjesë / organe sipas gjykimit të ekspertit. Për të mbledhur prova të mira dhe me cilësi të lartë në përputhje me ligjin, mostrat duhet të mblidhen në mënyrë korrekte:

- Mbani gjithmonë doreza nitrile dhe maska përkatëse (FFP 3) për të mbledhur mostrat **(Foto 1)**.

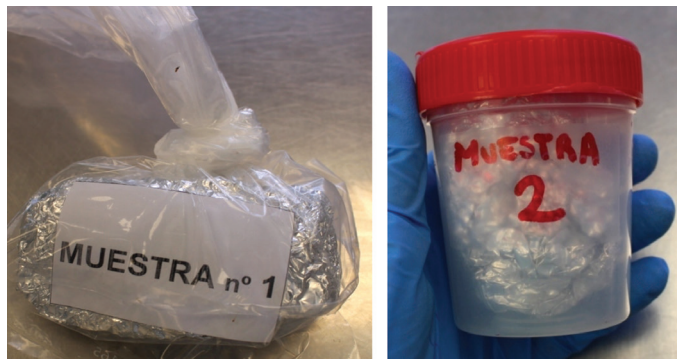
(Foto 1).

- Të gjithë karremat e dyshuar helmues si dhe trupat e kafshëve të gjendura në vendngjarje duhet të mblidhen për të shmangur rihelmimin.

Karrema helmues: mbështilleni secilën pjesë me letër alumini (mos përdorni plastikë, veçanërisht kur ka rast helmimi në sipërfaqe, sepse mund të ndikojë në analizat e mëtejshme) **(Foto 2)** dhe vendoseni në një enë plastike ose çantë plastike (të ndarë veç nga karremat e tjerë) **(Foto 3)**.

(Foto 2).

(Foto 3).

Emërtoni çdo material, sipas protokolleve përkatëse, vendoseni në një enë dhe mbylleni. Nëse grumbullohen disa enë, ato mund të vendosen në të njëjtën kuti dhe të transportohen në laborator (Foto 4).

Substancat toksike: Shpeshherë gjatë inspektimit mund të gjenden ambalazhe të ndryshme dhe shishe plastike të përdorura për substancat toksike. Këto duhet të mblidhen dhe paktohen sipas rendit të sipërpërmendur dhe të shtohen tek provat për analizë.

Kërma: të freskëta ose të dekompozuara, materiali duhet të mblidhet dhe paktohet në dy qese. Të vendoset në dy qese radhazi për të shmangur rrjedhjen e trupit dhe lëngjeve të tjera (Foto 4).

(Foto 4).

Në rast se vërehen mbetje të tjera të ndryshme: mbetjet e të vjellave, sugjerohet të mblidhen me letër alumini dhe më pas të vendosen në një enë të mbyllur (Foto 5). Nëse është e mundur, mbulojeni fillimin e enës me letër alumin.

(Foto 5).

Mostrat e tokës: nëse në tokë gjenden substanca të dyshuara si helme (në formë të vjella ose lëngu), ato duhet të mblidhen, etiketohen dhe vendosen në një enë, së bashku me dheun nën to, në një thellësi prej 5 cm **(Foto 6)**.

(Foto 6).

Entomofauna: Insektet që kanë konsumuar kërmat janë shumë të rëndësishëm për analizat toksikologjike pasi përmbajnë lëndën helmuese. Mblidhni insektet në një enë, etiketojeni dhe mbylleni **(Foto 7)**.

Të vjellat: mblidhni njësoj si të mblidhni një karrem helmues.

(Foto 7).

Nëse nuk është e mundur të mblidhet i gjithë trupi i pajetë (në rastin e kafshëve shumë të mëdha), mund të mblidhen mostrat si më poshtë:

Përmbajtja e stomakut: pjesa më e rëndësishme e gjetjes së helmit. Vendoseni në një enë dhe mbylleni mirë **(Foto 8)**.

(Foto 8).

– **Mëlçia dhe veshkat:** vendosini veçmas në një enë dhe mbylleni mirë.

– **Përmbajtja orale,** ezofagu:

– Nëse ka ende materiale të ngelura në gojë ose të vjella, grumbullojini në letër alumini dhe vendoseni në një enë dhe mbylleni mirë.

– Hiqeni të gjithë aparatin tretës, vendoseni në një enë dhe mbylleni mirë.

– Te shpendët: mbledhni të gjithë përmbajtjen e barkut dhe vendoseni në një enë.

– **Thonjtë:** mund të përmbajnë gjurmë të helmit të mundshëm dhe për këtë arsye sugjerohet mbledhja e tyre. Pritini dhe mbledhni të gjithë thonjtë, mbështillini me letër alumini dhe vendosini në një enë të veçantë (**Foto 9**).

(Foto 9).

Të gjitha mostrat duhet të vendosen sa më shpejt në frigorifer, menjëherë pas grumbullimit për të shmangur degradimin e substancës toksike. Të gjitha mostrat duhet të numërohen sipas radhës në të cilën do të paraqiten në hetim. Ato duhet të “vulosen me nënshkrim” sipas protokolleve të përcaktuar. Për të mbledhur dhe transportuar provat me standardin e duhur dhe të pranuar nga parimet evropiane (substancat toksike të kategorisë B) duhen të etiketohen si më poshtë:

– Të gjitha mostrat duhet të vendosen në një qese plastike të gjelbër të mbyllur mirë dy herë radhazi dhe më pas të vendosen në një fuçi, të mbyllura së bashku (**Foto 10**).

– Në fund të fuçisë duhet të vendosen materiale absorbuese, si për shembull letra të thata (nëse ka rrjedhje).

– Në pjesën e jashtme të kontenerit duhet të ketë një simbol në formë diamanti dhe fjalët “Ekzemplarët e përjashtuar”.

(Foto 10).

Transporti, paketimi dhe ruajtja e materialit biologjik duhet të jetë në përputhje me standardet e Organizatës Botërore të Shëndetësisë.

Protokolli i ndihmës së parë për qentë e helmuar

Përpikuni të mbani gjithmonë në automjetin tuaj kutinë kundër helmimit të përbërë nga materialet bazë:

- Atrovil
- Ujë i oksigjenuar
- Karbon aktiv

Materiale të tjera:

- Shiringa 2ml, 10ml
- Dorashka plastike
- Maskë
- Pambuk
- Garza
- Manuali i ndihmës së parë për qentë e helmuar
- Qese me mbyllje zinxhir të madhësive të ndryshme për të mbledhur kampionine në rast të dyshimit për helmim
- Stilolaps për etiketimin e qeseve

Para se të shkoni në terren, interesohuni për peshën e qenit në kilogramë (kg), pasi pesha është tepër e rëndësishme për dozën që do ti jepet.

Ilaçi	Indikacioni	Dozimi për peshë			
		40 Kg	30 Kg	20 Kg	10 Kg
Atrovil	Funksion si antidot për helmin	0.5 mg/kg,	0.5 mg/kg,	0.5 mg/kg,	0.5 mg/kg,
Ujë i oksigjenuar	Për të nxitur vjelljen	20-40 ml/kg	20-40 ml/kg	20-40 ml/kg	20-40 ml/kg
Karbon aktiv Duke përzier karbonin aktiv me ujë të distiluar, ujë fiziologjik ose ujë të pijshëm, krijohet një pastë kremoze që duhet dhënë në formë orale.	Për të ndihmuar, shpërbërjen e molekulave të helmit në traktin intestinal edhe në përthithjen nga gjaku.	200 mg/kg pastë kremoze	200 mg/kg pastë kremoze	200 mg/kg pastë kremoze	200 mg/kg pastë kremoze

Përcaktimi i dozave në varësi të peshës.

Kutia kundër helmimit do të përdoret në rastin e helmimit të qenve nga helme të karakterit:

- Antikoagulant
- Organofosfate
- Kolekalciferol
- Plumb
- Nitrile
- Metalaldehide
- Helmime nga metale (Zn,Al,Mg,P)

Mënyra e aplikimit / ndihma e parë

Duke u bazuar në përbërësit e kutisë kundër helmimit, hapat që duhet të ndiqen për trajtimin e qenve të helmuar janë përshkruar si më poshtë:

1. Përafërsisht gjykohet se nga se është helmuar qeni për të kombinuar siç duhet mënyrën dhe dozimin e trajtimit kundër helmimit.
2. Përdoren 20ml ujë i oksigjenuar në rrugë orale për të nxitur vjelljen nga ana e qenit.
3. Në mënyrë gjithashtu orale, duke miksuar karbonin aktiv me ujë të distiluar, ujë fiziologjik ose ujë të pijshëm, krijohet një pastë kremoze që i duhet dhënë në formë orale qenit, për të ndihmuar shpërbërjen e molekulave të helmit në traktin intestinal edhe në përthithjen nga gjaku.
4. Pasi është hapur një vigon në venën cefalike ose safene, injektohet Atropin Sulfat 0.5- 1mg/kg, për të funksionuar si antidot për helmin.
5. Të mbahet qeni në trajtim veterinar për disa orë/ditë në varësi të shkallës së dëmtimit nga helmi.

Gjithashtu, ekzistojnë dy situata të tjera që kërkojnë veprime të ndryshme për dhënien e ndihmës së parë në rast helmimi.

Rasti 1. Nëse nuk e keni parë qenin tuaj duke ngrënë karrem të helmuar por shfaq kontraktime, të dridhura, frymëmarrje e vështirë (gulçim) dhe shumë pështymë, atëherë injektoni njësi atrovil, (atropine sulphate) në venën cefalike ose safene.

KUJDES: Nuk i jepet atrovil nëse pulsi i qenit është shumë i lartë!

Nëse nuk ka të vjella mund ti jepni ujë të oksigjenuar në rrugë orale për të nxitur vjelljen dhe karbon aktiv në mënyrë që të thithë toksinat e saj në stomak.

KUJDES: NUK duhet të shkaktohen të vjella nëse qeni është shtrirë dhe ka probleme me frymëmarrjen, nëse dyshojmë se karremi përmban objekte të mprehta (syze, thonj, grepa etj..) ose nëse dyshojmë se karremi përmban substancë të tipit acid.

Rasti 2. Nëse e keni parë qenin duke ngrënë karrem të helmatisur dhe

- nuk ka menjëherë të vjella, mund ti jepni 20ml ujë të oksigjenuar në rrugë orale për të nxitur vjelljen nga ana e qenit.
- nëse ka të vjella të menjëhershme, mund ti jepni karbon aktiv pasi ndalon të vjellat dhe përthith toksinat në stomak.
- nëse shfaq kontraktime, të dridhura dhe shumë pështymë, atëherë i injektoni njësi atrovil, (atropine sulphate) në venën cefalike ose safene.

Dërgojeni qenin tuaj sa më shpejt te veterineri!

Në rast të dyshimit për helmimin e qenit, vishni doreza gome dhe merrni një mostër të të vjellave të qenit, si dhe vendoseni në një qese të madhe me mbyllje zinxhir (zip). Mbylleni fort, shënoni datën dhe vendndodhjen, vendoseni në një qese tjetër më të madhe me mbyllje zinxhir (zip). Sigurohuni që mostra e të vjellave të jetë plotësisht e mbyllur në të dyja qeset dhe kini kujdes kur udhëtoni me qenin në një automjet të mbyllur pasi edhe ajri nga fryma e tij mund të jetë toksike.

